

Materiały

AMERYKAŃSKA POLITYKA WSPIERANIA DEMOKRACJI W EUROPIE WSCHODNIEJ W LATACH 1989-1991

SCHYLEK ERY CONTAINMENT I POSZUKIWANIE NOWEJ POLITYKI WOBEC ZSRR I KRAJÓW BLOKU WSCHODNIEGO

We wczesnym okresie prezydentury George'a H. W. Busha uwaga Waszyngtonu w znacznym stopniu skupiona była na przemianach zachodzących w bloku wschodnim, których dynamika wyprzedzała oczekiwania Białego Domu i innych światowych stolic. Z punktu widzenia strategicznych interesów USA szczególne znaczenie miała kwestia reform w samym Związku Radzieckim, która oddziaływała również na problem przyszłości Niemiec i procesy liberalizacji politycznej w Europie Wschodniej. Od początku 1989 r. coraz widoczniejsze były oznaki procesu rozkładu komunistycznych dyktatur w Europie Wschodniej, który stał się możliwy za sprawą reform Michaiła Gorbaczowa i nacisków ze strony mocarstw zachodnich¹.

Na ówczesnym etapie nie było jednak jasne, czy przemiany w krajach komunistycznych mają charakter nieodwracalny i osiągną oczekiwaną skalę. Do ostatnich miesięcy 1989 r. polityka USA wobec Europy Wschodniej wciąż pozostawała pod wpływem założeń przyjętych po 1956 r., uznających za najważniejszy cel stabilizację, a w dalszej kolejności ewolucyjną zmianę i wyważoną obecność; zgodnie z tymi wytycznymi Stany Zjednoczone dążyły do unikania zagrożeń związanych z wybuchem powstań antykomunistycznych i odrzucały działania prowadzące do gwałtownego zaburzenia *status quo* w tym regionie. Do czasu fundamentalnych przemian jesieni 1989 r. obecność amerykańska w Europie Wschodniej miała charakter ograniczony; cele dotyczące powstrzymania wpływów radzieckich usiłowano realizować poprzez dyplomatyczne i gospodarcze instrumenty modyfikowanej polityki różnicowania².

Formowanie zarysu nowej polityki wobec ZSRR i bloku wschodniego postępowano od pierwszych miesięcy 1989 r., na podstawie zarządzonego przez prezydenta Busha przeglądu stosunków amerykańsko-radzieckich obejmujących szeroki obszar

¹ L. Whitehead, *Democracy and Decolonization: East Central Europe*, w: L. Whitehead (ed.), *International dimensions of democratization: Europe and the Americas*, seria „Oxford studies in democratization”, Oxford, New York 1996, s. 356-389. Por. także J.L. Gaddis, *Zimna wojna. Historia podzielonego świata*, tłum. B. Pietrzyk, Kraków 2007, s. 289 oraz J.L. Gaddis, *Strategie powstrzymywania. Analiza polityki bezpieczeństwa narodowego Stanów Zjednoczonych w okresie zimnej wojny*, tłum. P. Ostaszewski, Warszawa 2007, s. 508.

² A. Mania, *Détente i polityka Stanów Zjednoczonych wobec Europy Wschodniej, styczeń 1969-styczeń 1981*, Kraków 2003, s.20-21.

zagadnień od problematyki wojskowej, po sprawy reform wewnętrznych w ZSRR³. W dokumencie dotyczącym aktualnych problemów bezpieczeństwa z 3 marca 1989 r. Biały Dom stwierdzał, że chociaż dotychczasowa strategia USA wobec ZSRR – oparta na polityce powstrzymywania wpływów radzieckich, w Europie i w Azji – przyniosła istotne sukcesy, to zagrożenia ze strony Moskwy nie zniknęły⁴. Pozostające wówczas znaki zapytania, od których miały zależeć stosunki amerykańsko-radzieckie i przyszłość bloku wschodniego, dotyczyły m.in. sprawy redukcji sił w Układzie Warszawskim, stanu gospodarki radzieckiej i zdolności ZSRR do prowadzenia wojen konwencjonalnych, a także tego, w jaki sposób zmiany przeprowadzone przez Gorbaczowa mogły wpłynąć na rolę Moskwy w świecie i bezpieczeństwo Zachodu⁵.

W dokumentach administracji Busha widać utrzymujące się obawy przed militarnym oddziaływaniem ZSRR, które było wciąż odczuwalne dla ewolucji politycznej Europy Wschodniej oraz dla amerykańskich interesów w Ameryce Środkowej i w krajach trzeciego świata. Bardzo istotnym elementem stosunków amerykańsko-radzieckich pozostawały rokowania rozbrojeniowe; 9 marca 1989 r. rozpoczęły się nowe rokowania wiedeńskie w sprawie redukcji broni konwencjonalnej w Europie, a 19 czerwca 1989 r. wznowione zostały rokowania START (*Strategic Arms Reduction Treaty*). 22-23 września 1989 r. zawarte zostały porozumienia w Jackson Hole w Wyoming dotyczące dalszej współpracy w dziedzinie kontroli arsenałów broni masowego rażenia⁶.

Relacje amerykańsko-radzieckie w pierwszym okresie prezydentury Busha seniora pozostawały pod znakiem redukcji zbrojeń, ale Biały Dom dostrzegł także inne potencjalne korzyści z procesów uruchomionych przez Gorbaczowa – szansę na nowe otwarcie w polityce wobec Europy Wschodniej, zmierzające do rozluźnienia radzieckiej kontroli nad tym regionem i wsparcia dążeń do liberalizacji politycznej⁷.

Impulsy do przebudowy stosunków Wschód-Zachód i nowej polityki wobec przemian w bloku wschodnim tworzył proces KBWE, którego znaczenie było coraz lepiej rozumiane przez administrację amerykańską – chociaż prezydent Bush nie życzył sobie wzmocnienia roli KBWE kosztem *NATO*, by nie doprowadzić do osłabienia wpływów USA w Europie⁸. Konferencja przeglądowa KBWE w Wiedniu (od 4 listopada 1986 do 19 stycznia 1989 r.) przyniosła kolejne istotne unormowania dotyczące ochrony praw człowieka, wolności jednostki, przepływu ludzi i informacji, a także upowszechniania wiedzy o przyjętych uzgodnieniach w zakresie ochrony praw jednostki oraz swobód politycznych, które ułatwiały demontaż komunistycznych dyktatur w krajach bloku wschodniego. W dokumencie końcowym konferencji wiedeńskiej zapisano m.in., że sygnatariusze zobowiązują się wprowadzić do swojego porządku prawnego gwarancje respektowania praw człowieka i podstawowych wolności – w tym praw politycznych

³ J. L. Gaddis, *Strategie...*, s. 508.

⁴ National Security Review 12, March 3 1989, White House; tekst tego dokumentu dostępny jest pod adresem George Bush Presidential Library and Museum, URL: <http://bushlibrary.tamu.edu/research/nsr.php>

⁵ *Ibidem*.

⁶ Zob. J. Kukułka, *Historia współczesna stosunków międzynarodowych 1945-2000*, Warszawa 2001, s. 380 i 383. Zob. G.H. W. Bush, Remarks Announcing the Summit Meeting With Soviet President Gorbachev and a Question-and-Answer Session With Reporters, 23 września 1989 r.; tekst tego wystąpienia dostępny jest pod adresem George Bush Presidential Library and Museum, URL: http://bushlibrary.tamu.edu/research/public_papers.php?id=948&year=1989&month=9

⁷ Zob. G. Bush, B. Scowcroft, *Świat przekształcony*, tłum. J.J. Górski, Politeja, Warszawa 2000, s. 48-50.

⁸ J. Kiwerska, *Gra o Europę. Bezpieczeństwo europejskie w polityce Stanów Zjednoczonych pod koniec XX wieku*, Poznań 2000, s. 152-157.

zawartych w Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych – oraz prowadzić stosowną do tych zobowiązań politykę wewnętrzną⁹. Szczególnie istotne dla kształtowania polityki promowania demokracji w Europie Wschodniej w następnych latach było wkomponowanie na mocy postanowień konferencji wiedeńskiej KBWE spraw dotyczących respektowania praw politycznych i praw człowieka w ramy systemu bezpieczeństwa europejskiego. Stanowiło to ważny krok na drodze do uznania zasad demokratycznego systemu rządów za fundament nowego ładu w Europie. Postanowienia wiedeńskiej konferencji KBWE stwarzały także możliwości bardziej skutecznego podnoszenia kwestii praw politycznych mieszkańców Europy Wschodniej, z których korzystała m.in. amerykańska Komisja Helsińska oraz członkowie Kongresu, monitorujący implementację przyjętych w tym zakresie uzgodnień oraz dopominający się o wstrzymanie represjonowania organizacji opozycyjnych i uwalnianie więźniów politycznych¹⁰.

Postęp KBWE oraz procesu ograniczenia zbrojeń i redukcji sił zbrojnych w Europie znalazł odbicie w kształtowaniu nowej roli NATO w zmieniających się relacjach Wschód-Zachód. Ze względu na luźny charakter współpracy w ramach KBWE (a potem OBWE), który nie dawał gwarancji stabilności, administracja amerykańska konsekwentnie opowiadała się za budową nowego systemu bezpieczeństwa europejskiego opartego na Sojuszu Północnoatlantyckim¹¹. Deklaracja NATO przyjęta 29-30 maja 1989 r. wskazywała, że wraz z dogasaniem systemu dwubiegunowego rozszerzane były funkcje polityczne Sojuszu, obejmujące także wspieranie przemian demokratycznych na podstawie zapisów dokumentu końcowego konferencji wiedeńskiej¹². W deklaracji stwierdzono, że realizacja celów Sojuszu dotyczących zakończenia podziału Europy wymagała usunięcia przyczyn politycznych tego podziału, związanych ze sprawą podstawowych wolności narodów Europy Wschodniej; podkreślono, że ochrona podstawowych wolności obywatelskich w bloku wschodnim miała kluczowe znaczenie dla stabilności i pokoju w Europie (pkt. 24). Deklaracja NATO z maja 1989 r. zapowiadała, że kraje Sojuszu będą wykorzystywać uchwały przyjęte w ramach KBWE i innych porozumień międzynarodowych do nakłaniania rządów Europy Wschodniej do rozszerzenia swobód politycznych – m.in. szanowania prawa obywateli do określania formy rządu i wyboru władz państwowych – a także do respektowania zasad wolnej wymiany ludzi, informacji i idei, swobód gospodarczych i jawności (pkt. 25). Jak zadeklarowali członkowie NATO, rozszerzenie zakresu kontaktów z krajami Europy Wschodniej miało umożliwić realizację szczególnych zadań, które pomogą pogłębić otwartość oraz promować demokrację (*promote democracy*) w krajach tego regionu, a tym samym przyczynią się do ustanowienia trwałego pokoju w Europie (pkt. 28)¹³.

⁹ Zob. Concluding document of the Vienna meeting 1986 of representatives of the participating states of the Conference on Security and Co-operation in Europe, held on the basis of the provisions of the final act relating to the follow-up to the conference, Vienna 1989; kopia tego dokumentu dostępna jest pod adresem OBWE, http://www.osce.org/documents/mcs/1989/01/16059_en.pdf. Por. E. Cziomer, *Bezpieczeństwo i współpraca w Europie*, w: E. Cziomer, L. Zyblikiewicz, *Zarys współczesnych stosunków międzynarodowych*, Warszawa, Kraków 2000, s. 322-324.

¹⁰ Zob. Hearing before the Commission on Security and Cooperation in Europe, "Conclusion of the Vienna Meeting and Implications for U.S. Policy", February 23, 1989, 101st Congress, 1st Sess., U.S. GPO, Washington D.C., 1989.

¹¹ J. Kiwerska, *Gra o Europę...*, s. 158-163.

¹² Declaration of the NATO Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council (the 40th anniversary of the Alliance), 29/30 maja 1989; tekst tej deklaracji dostępny jest pod adresem NATO: URL <http://www.nato.int/docu/basicxt/b890529a.htm>

¹³ *Ibidem*.

USA WOBEC WYDARZEŃ W EUROPIE WSCHODNIEJ W 1989 ROKU

Polityka Stanów Zjednoczonych wobec Europy Wschodniej była kształtowana w znacznym stopniu w reakcji na zaskakujące zmiany w tym regionie. 5 kwietnia 1989 r., po trwających blisko dwa miesiące rozmowach polskiego rządu z opozycją, podpisane zostało porozumienie Okrągłego Stołu, umożliwiające stopniowy demontaż komunistycznej dyktatury. 17 kwietnia został ponownie zarejestrowany NSZZ Solidarność, a w dniach 4-18 czerwca 1989 r. opozycja pokonała PZPR w wyborach do Sejmu kontraktowego i zdobyła dominującą pozycję w Senacie. 13 czerwca 1989 r. rozpoczęły się rozmowy rządu węgierskiego z opozycją, które doprowadziły do zawarcia wrześniowego porozumienia o ewolucyjnej demokracji; podobne procesy trwały także w innych państwach regionu¹⁴.

Zmiany postępujące w Europie Wschodniej skłaniały administrację amerykańską do zwrócenia większej uwagi na ten obszar i rewizji dotychczasowej polityki różnicowania, która preferowała kraje wykazujące największą niezależność od ZSRR, ale nie uwzględniała w należyтым stopniu postępu reform wewnętrznych¹⁵. Waszyngton nie od razu wypracował spójną politykę wobec przemian zachodzących w bloku wschodnim. Polityka Busha wobec postępów antykomunistycznej opozycji pozostawała ostrożna; w pierwszych miesiącach 1989 r. Biały Dom wciąż wahał się, czy wsparcie dla podejmujących reformy krajów bloku wschodniego będzie zgodne z podstawowymi interesami USA, czyli zakończeniem konfrontacji Wschód-Zachód. Wyraźne oznaki zmiany w amerykańskiej polityce wobec Europy Wschodniej pojawiły się w kwietniu 1989 r., po zakończeniu rozmów Okrągłego Stołu¹⁶.

17 kwietnia prezydent Bush w wystąpieniu w Michigan wyraził entuzjazm dla polskich przemian i zadeklarował, że jego administracja podejmie działania na rzecz opóźnienia spłaty długu Polski wobec Klubu Paryskiego, poprze Polskę w negocjacjach z Międzynarodowym Funduszem Walutowym i będzie pracować nad uregulowaniami dotyczącymi Ogólnego Systemu Preferencji dla Polski, który miał eliminować stawki celne na wiele produktów, oraz przepisami umożliwiającymi objęcie Polski mechanizmami ubezpieczenia inwestycji w ramach *Overseas Private Investment Corporation*. Prezydent zapowiedział także, iż USA zaoferują negocjacje w sprawie porozumienia dotyczącego rozwoju kontaktów pomiędzy amerykańskim biznesem a polskim sektorem prywatnym; przewidywał również rozszerzenie programów szkoleniowych i wymiany służącej rozwojowi polskiego sektora prywatnego¹⁷.

¹⁴ Por. A. Patek, J. Rydel, J.J. Węc (red.), *Najnowsza historia świata 1945-1995*, t. 1-3, Kraków 2003, s. 917-918. Zob. szerzej na temat polskich przemian: A. Dudek, *Reglamentowana rewolucja*, Kraków 2005, A. Paczkowski, *Pół wieku dziejów Polski*, Warszawa 2005, A. Friszke, *Polska. Losy państwa i narodu 1939-1989*, Warszawa 2003, A. Garlicki, *Karuzela. Rzecz o Okrągłym stole*, Warszawa 2003.

¹⁵ Por. G. Bush i B. Scowcroft, *Świat przekształcony...*, s. 49-50, Z. Brzeziński, *Druga szansa*, tłum. M. Szubert, Warszawa 2008, s. 47-48.

¹⁶ G. Bush i B. Scowcroft, *Świat przekształcony...*, s. 58-63.

¹⁷ G. Bush, Remarks to Citizens in Hamtramck, Michigan, 17 kwietnia 1989 r.; tekst tego wystąpienia dostępny jest pod adresem George Bush Presidential Library and Museum, URL: http://bushlibrary.tamu.edu/research/public_papers.php?id=326&year=1989&month=4. Nowe inicjatywy administracji w sprawie Polski zostały zapisane w dyrektywie z 8 maja 1989 r. (National Security Directive 9, May 8, 1989, „Actions to Respond to Polish Roundtable Agreement”; kopia tego dokumentu dostępna jest pod adresem George Bush Presidential Library and Museum, URL: <http://bushlibrary.tamu.edu/research/nsd.php>

Na początku lipca 1989 r., na kilka dni przed planowaną wizytą w Europie, prezydent Bush mówił o przejściu od dotychczasowej polityki różnicowania do polityki wspierania demokracji w Europie Wschodniej. 6 lipca 1989 r. w Białym Domu amerykański przywódca podkreślał, że Polska i Węgry przeżywają problemy na drodze do budowy demokracji i potrzebują konkretnej pomocy ze Stanów Zjednoczonych. Prezydent zzywał amerykańskie fundacje i sektor edukacyjny do zaangażowania w przechodzących transformację państwach Europy Wschodniej, aby otworzyć nowe obszary kontaktów akademickich, podkreślił także rolę prywatnej przedsiębiorczości jako klucza do pomyślności na Węgrzech i w Polsce¹⁸. Następnego dnia odpowiadając na pytania węgierskich dziennikarzy prezydent Bush wyjaśniał, że główną przeszkodą w uruchomieniu programu amerykańskiej pomocy gospodarczej dla Polski i Węgier są problemy ekonomiczne w Stanach Zjednoczonych, sugerował, że pomoc Zachodu mogłaby mieć charakter wielostronny, z wykorzystaniem forum G7. Prezydent potwierdzał, że zaczął się nowy etap w polityce USA wobec krajów Układu Warszawskiego, ale przypominał o problemach formalnych w amerykańskich stosunkach z państwami niedemokratycznymi o gospodarce nierynkowej, do których – pomimo postępu przemian – zaliczane były wówczas Polska i Węgry. W odniesieniu do spraw bezpieczeństwa w zmieniającej się Europie Wschodniej prezydent podnosił rolę NATO jako siły stabilizującej i wspominał o równowadze sił między ZSRR i USA w regionie. Ogólny ton ówczesnych wypowiedzi Busha sugerował, że sprawy pomocy dla reformujących się krajów radzieckiej strefy wpływów miały zależeć od dalszego postępu przemian i układu sił w Kongresie¹⁹.

Podczas wizyty w Polsce, która rozpoczęła się 9 lipca 1989 r., prezydent USA wyrażał mocne poparcie dla trwającego procesu transformacji politycznej, chwalił osiągnięcia Solidarności i przypominał o historii więzów polsko-amerykańskich²⁰. 10 lipca odbyły się spotkania G. Busha z W. Jaruzelskim oraz J. Bakera z szefem MSZ Tadeuszem Olechowskim; poruszono sprawy redukcji broni konwencjonalnych i inicjatyw ekonomicznych Białego Domu oraz wiele spraw współpracy bilateralnej. Podczas spotkania w Belwederze G. Bush i W. Jaruzelski podpisali porozumienia dotyczące opóźnienia spłaty polskich długów²¹. W wystąpieniu przed polskim parlamentem prezydent Bush przypominał o dawnym sojuszu wojennym – nawiązując do zmian międzynarodowych – zaznaczył, że Polska mogła przyczynić się do zakończenia podziału Europy oraz wynikających z niego napięć; podkreślał, że USA chciałyby widzieć Polskę wolną i demokratyczną. Przemawiając przed polskim parlamentem, amerykański przywódca odniósł się również do

¹⁸ G. Bush, Remarks at a White House Symposium on Eastern Europe, 6 lipca 1989; tekst tego wystąpienia dostępny jest pod adresem George Bush Presidential Library and Museum, URL: http://bushlibrary.tamu.edu/research/public_papers.php?id=640&year=1989&month=7

¹⁹ G. Bush, Interview With Hungarian Journalists, 7 lipca 1989 r.; zapis tej konferencji prasowej dostępny jest pod adresem George Bush Presidential Library and Museum, URL: http://bushlibrary.tamu.edu/research/public_papers.php?id=641&year=1989&month=7

²⁰ G. Bush, Remarks at the Welcoming Ceremony in Warsaw, 9 lipca 1989 r.; tekst tego wystąpienia dostępny jest pod adresem George Bush Presidential Library and Museum, URL: http://bushlibrary.tamu.edu/research/public_papers.php?id=652&year=1989&month=7

²¹ Statement by Press Secretary Fitzwater on the President's Meeting With Polish Chairman Wojciech Jaruzelski in Warsaw, 10 lipca 1989 r.; tekst tego oświadczenia dostępny jest pod adresem George Bush Presidential Library and Museum, URL: http://bushlibrary.tamu.edu/research/public_papers.php?id=653&year=1989&month=7

sprawy reform gospodarczych, zachęcając do przełamania obaw przed prywatyzacją i deklarując wszechstronną pomoc USA. Prezydent wyliczył możliwe narzędzia wspierania przemian w Polsce, pokrywające się z jego wcześniejszymi zapowiedziami – mówił o pracach legislacyjnych, które miały ułatwić polski eksport do USA na zasadach Ogólnego Systemu Preferencji, ożywieniu amerykańskich inwestycji i propozycji umów o rozwoju kontaktów biznesowych. Bush wspominał także o możliwości zaangażowania w sprawy polskich przemian Banku Światowego, MFW, Klubu Paryskiego, pożyczkach, opóźnieniu spłaty długów oraz rozwoju współpracy edukacyjnej i kulturalnej²².

Zapowiedzi sugerujące szeroki zakres amerykańskiego zaangażowania w sprawy przemian w Polsce wykraczały poza ówczesne faktyczne zdolności administracji do uruchomienia środków i bezpośrednich programów pomocowych na dużą skalę²³. Sprawa rzeczywistej wysokości amerykańskiej pomocy dla Polski została poruszona 11 lipca, po spotkaniu prezydenta Busha z Lechem Wałęsą w Gdańsku. Jak wyjaśniał wówczas G. Bush, nieprawdziwe były doniesienia o miliardowym wsparciu amerykańskim, podkreślał, że miał na myśli rozwój sektora prywatnego w Polsce, co umożliwiłoby znaczące inwestycje kapitału amerykańskiego²⁴.

Oceny wizyty G. Busha w Polsce pozostały niejednoznaczne; część obserwatorów wskazywała, że poparcie prezydenta dla kompromisu Okrągłego Stołu można było odczytywać jako ogólną akceptację polityki gen. Jaruzelskiego, który – za radą i z poparciem prezydenta G. Busha – 19 lipca 1989 r. objął nowo utworzony urząd prezydenta²⁵. Jak pisał G. Bush w swoich wspomnieniach, podczas wizyty namawiał Jaruzelskiego do ubiegania się o prezydenturę, ponieważ uważał, że doświadczenie generała pozwoli mu sprawnie przeprowadzić reformy w okresie przejściowym²⁶.

Za deklaracjami amerykańskiego prezydenta nie od razu poszły poważne działania Waszyngtonu popierające polskie dążenia do demontażu ustroju komunistycznego. W lipcu 1989 r. trwały już prace legislacyjne nad zarysem specjalnego pakietu pomocowego dla Polski i Węgier, ale z różnych względów znalazły one finał dopiero w listopadzie i pozostały dalekie od oczekiwań „nowego planu Marshalla”²⁷.

²² G. Bush, Remarks to the Polish National Assembly in Warsaw, 10 lipca 1989 r.; tekst wystąpienia prezydenta dostępny jest pod adresem George Bush Presidential Library and Museum. URL: http://bushlibrary.tamu.edu/research/public_papers.php?id=655&year=1989&month=7

²³ White House Fact Sheet on Proposed Assistance for Poland and Hungary, 10 lipca 1989 r.; tekst tego dokumentu dostępny jest pod adresem George Bush Presidential Library and Museum. URL: http://bushlibrary.tamu.edu/research/public_papers.php?id=656&year=1989&month=7

²⁴ Question-and-Answer Session With Reporters Following a Luncheon with Solidarity Leader Lech Walesa in Gdansk, 11 lipca 1989 r.; zapis konferencji prasowej prezydenta Busha i Lecha Wałęsy w Gdańsku dostępny jest pod adresem George Bush Presidential Library and Museum. URL: http://bushlibrary.tamu.edu/research/public_papers.php?id=663&year=1989&month=7

²⁵ Zob. G. Bush, B. Scowcroft, *op. cit.*, s. 127-128. Por. K. Michałek, *Amerykańskie stulecie. Historia Stanów Zjednoczonych Ameryki 1900-2001*, Warszawa 2004, s. 674-675. Por. A. Patek, J. Rydel, J.J. Węc (red.), *Najnowsza historia świata...*, s. 917.

²⁶ G. Bush, B. Scowcroft, *op. cit.*, s. 127-128. Zob. także J. Davis, *Jak wybrać generała*. w: J. Davis, *Raporty Ambasadora Davisa*, przeł. S. Kowalski, „Gazeta Wyborcza” 16.06.2001, s. 18.

²⁷ Zob. Support for East European Democracy Act (SEED Act) of 1989, (H.R. 3402), 101st Congress, 1st Session, 17 November 1989, Pub. L. 101-179, Nov. 28, 1989. Por. J.D. Rosner, *American Assistance to the Former Soviet States in 1993-1994*, w: J. Scott, *After the End. Making U.S. Foreign Policy in the Post-Cold War World*. Durham and London 1998, s. 225-228.

REAKCJA USA NA PRZEMIANY W ZSRR

Wydarzenia pierwszej połowy 1989 r. – wybory do Rady Najwyższej ZSRR, wybory w Polsce i rozpoczęcie procesu przemian w innych krajach bloku wschodniego – znalazły odbicie w kierunkach polityki USA wobec Związku Radzieckiego dotyczących spraw demokratyzacji. Prezydent Bush w swoich wystąpieniach w maju 1989 r. sygnalizował, że USA wyjdą poza dotychczasową doktrynę powstrzymywania, zmierzając do włączenia ZSRR do systemu międzynarodowego stworzonego przez państwa zachodnie, o ile w Związku Radzieckim będą dokonywały się reformy wewnętrzne, a Moskwa wyjdzie naprzeciw oczekiwaniom Zachodu w kwestiach kontroli zbrojeń, zrezygnuje z doktryny Breżniewa i będzie respektować prawo narodów Europy Wschodniej do samostanowienia²⁸.

Założenia nowych kierunków polityki ZSRR zostały podsumowane w dyrektywie prezydenckiej z 22 września 1989 r. (*National Security Directive 23*). Przedstawiła ona amerykańskie warunki rozszerzenia współpracy Moskwy z Zachodem, obejmujące demilitaryzację radzieckiej polityki zagranicznej, respektowanie zasad systemu międzynarodowego, odrzucenie interwencjonizmu i uznanie praw krajów Europy Środkowo-Wschodniej do samostanowienia²⁹. Oprócz współpracy w dziedzinie bezpieczeństwa, oczekiwania amerykańskie wobec Związku Radzieckiego dotyczyły radzieckiej polityki wewnętrznej – wskazywano, że Moskwa powinna dokonać instytucjonalizacji procesów demokratycznych i postępu w dziedzinie praw człowieka, pluralizmu politycznego oraz reform rynkowych³⁰.

Jak wynikało z oficjalnych założeń Białego Domu, głównym punktem spornym między USA a ZSRR pozostawał system radziecki, który odmawiał obywatelom praw politycznych i swobód gospodarczych oraz charakteryzował się ekspansjonizmem. W dyrektywie *NSD 23* powtarzano, że Stany Zjednoczone liczyły na sukces reform w ZSRR i miały zachęcać władze w Moskwie do postępu w dziedzinie praw człowieka, reform rynkowych i wolnych wyborów. Dalsza ewolucja polityki amerykańskiej wobec ZSRR miała być także uzależniona od reform wewnętrznych w tym kraju i budowy instytucji opartych na woli społecznej. Zgodnie z oficjalną polityką Białego Domu Stany Zjednoczone miały stosownie do swoich możliwości promować (*promote*) zachodnie wartości i idee polityczne w ZSRR. Instrumentami tej polityki miały być działania informacyjne instytucji podległych *USIA* oraz współpraca z sektorem prywatnym, wobec którego planowano zastosować specjalne zachęty, aby

²⁸ G. Bush, Remarks at the Texas A&M University Commencement Ceremony in College Station, 12 maja 1989 r.; tekst wystąpienia prezydenta dostępny jest pod adresem George Bush Presidential Library and Museum, URL: http://bushlibrary.tamu.edu/research/public_papers.php?id=413&year=1989&month=5. Zob. także G. Bush, Remarks at the United States Coast Guard Academy Commencement Ceremony in New London, Connecticut, 24 maja 1989 r.; tekst wystąpienia prezydenta dostępny jest pod adresem George Bush Presidential Library and Museum, URL: http://bushlibrary.tamu.edu/research/public_papers.php?id=448&year=1989&month=5. Por. G. Bush, B. Scowcroft, *op. cit.*, s. 64-67.

²⁹ Zob. National Security Directive 23, "United States Relations with the Soviet Union", 22 września 1989 r.; kopia tego dokumentu dostępna jest pod adresem George Bush Presidential Library and Museum, URL: <http://bushlibrary.tamu.edu/research/pdfs/nsd/nsd23.pdf>

³⁰ "Institutionalization of democratic internal laws and human rights practices, political pluralism, and a more market-oriented economic structure, which will establish a firm Soviet domestic base for a more productive and cooperative relationship with the free nations of the world"; cytat za: National Security Directive 23, "United States Relations with the Soviet Union", 22 września 1989 r.

zgodził się wesprzeć cele USA w Rosji. Na mocy NSD 23 sekretarz stanu otrzymał zadanie uruchomienia nowych inicjatyw w dwustronnych stosunkach amerykańsko-radzieckich, które miały przyczyniać się do wzrostu zrozumienia w ZSRR zasad praworządności, wolnego rynku, zarządzania gospodarczego i innych zachodnich osiągnięć w sferze polityczno-ekonomicznej. Oprócz kontaktów bilateralnych, jako środki służące promocji zachodnich wzorców demokratycznych i otwartej gospodarki wymieniono rozwój relacji handlowych, finansowych i gospodarczych. NSD 23 zawierała zapisy o możliwości redukcji listy CoCom (*Coordinating Committee on Multilateral Export Controls*), dotyczącej technologii objętych zakazem eksportu, wskazała także możliwość zawieszenia regulacji Jackson-Vanik – gdyby ZSRR przyjął przepisy emigracyjne spełniające standardy międzynarodowe.

Jak wynikało z zapisów dyrektywy NSD 23, jesienią 1989 r. Waszyngton nie odszedł jeszcze w relacjach z ZSRR od elementów doktryny powstrzymywania, jak wskazano w tym dokumencie, w niepewnym okresie przemian w Związku Radzieckim Stany Zjednoczone winny zachować czujność, mając na uwadze utrzymującą się autorytarną formę rządów w Moskwie. Z tych samych względów USA miały dążyć do zachowania swojej przewagi militarno-technologicznej – wykorzystując ją jako straszak, mający skłaniać przywództwo radzieckie do utrzymywania kursu reformatorskiego i podnoszenia standardów sprawowania władzy.

Dokument NSD 23 wskazywał, że polityka USA wobec Europy Wschodniej nadal pozostawała w pewnym stopniu zależna od relacji amerykańsko-radzieckich i podlegała logice zimnowojennej polityki różnicowania, modyfikowanej w odniesieniu do nowych realiów. Zgodnie z zapisami NSD 23 celem amerykańskiej polityki było przełamanie podziału pomiędzy krajami Europy Wschodniej a demokracjami zachodnioeuropejskimi i usunięcie groźby interwencji radzieckiej. W ramach tej polityki Waszyngton miał zachęcać do fundamentalnych reform politycznych i gospodarczych – a zwłaszcza wolnych wyborów – w tym regionie. Oprócz polityki różnicowania przemiany w Europie Wschodniej miały być umacniane poprzez poparcie USA dla procesów KBWE i stałe amerykańskie wsparcie polityczne, ekonomiczne, wojskowe dla europejskich sojuszników i „bojowników o wolność” (*freedom fighters*). Stany Zjednoczone miały sprawdzać autentyczność reformatorskich tendencji w ZSRR właśnie w odniesieniu do przemian w radzieckiej strefie wpływów; jednocześnie Departament Stanu otrzymał zadanie ciągłego hamowania stwarzających zagrożenie oddziaływań Moskwy.

NOWE KIERUNKI POLITYKI USA WOBEC EUROPY WSCHODNIEJ

Jesień 1989 r. przyniosła radykalną zmianę stosunków w Europie Wschodniej. 12 września oficjalnie rozpoczął urzędowanie pierwszy niekomunistyczny rząd w bloku wschodnim, kierowany przez Tadeusza Mazowieckiego. 18 października 1989 r. został zmuszony do ustąpienia dotychczasowy przywódca NRD Erich Honecker, a na Węgrzech przyjęte zostały istotne poprawki do konstytucji, zmieniające ustrój państwa. 9/10 listopada 1989 r. nastąpiło obalenie muru berlińskiego; 10 listopada 1989 r. ustąpił przywódca bułgarski Todora Żiwkow, a tydzień później rozpoczął się w tym kraju proces przemian ustrojowych³¹.

³¹ A. Patek, J. Rydel, J.J. Węc (red.), *Najnowsza historia świata...*, s. 917-918. J. Kiwerska, *Gra o Europę...*, s. 74-75; J. Kukułka, *Historia współczesna stosunków międzynarodowych...*, s. 389.

W Waszyngtonie prace nad pakietem pomocowym dla Polski i Węgier nabierały tempa. 4 października pod kierunkiem kongresmana Dante Fascella rozpoczęły się prace nad projektem, który zyskał ostateczny kształt pod nazwą Ustawy o wspieraniu wschodnioeuropejskiej demokracji (*Support for East European Democracy Act – SEED Act*)³². Biały Dom podkreślał, że powołany we wrześniu rząd Tadeusza Mazowieckiego miał szansę doprowadzić do demokratycznej transformacji i przyczynić się do przełamania podziału Europy, ale na przeszkodzie stały problemy gospodarcze, które wymagały pomocy zagranicznej na wielką skalę. Administracja Busha konsekwentnie wskazywała na potrzebę zaangażowania w sprawy polskich przemian międzynarodowych instytucji finansowych i innych państw rozwiniętych, m.in. na forum grupy wsparcia ekonomicznego dla Polski i Węgier w ramach *OECD*; Biały Dom powtarzał również, że USA wspiera stanowisko Polski w sprawie negocjacji z Klubem Paryskim oraz na forum Międzynarodowego Funduszu Walutowego i Banku Światowego³³.

Oprócz prac nad *SEED Act*, amerykańskie działania w sprawie pomocy dla Polski i Węgier obejmowały propozycje legislacyjne dotyczące tworzenia funduszy rozwoju przedsiębiorczości dla obu tych krajów, a także inicjatywy dotyczące rozwoju inwestycji i ułatwień handlowych; 18 września prezydent Bush zwrócił się do Kongresu w sprawie objęcia Węgier Ogólnym Systemem Preferencji w związku z przyjęciem nowych węgierskich przepisów emigracyjnych³⁴.

Znaczącym wydarzeniem dla sprawy wsparcia w USA przemian w Polsce i w innych krajach Europy Wschodniej była listopadowa wizyta Lecha Wałęsy w Stanach Zjednoczonych. 13 listopada przywódca Solidarności otrzymał od prezydenta Busha Medal Wolności, a 15 listopada przemawiając w Kongresie zachęcał amerykańskich polityków do udzielenia Europie Wschodniej pomocy na wzór Planu Marshalla. Sprawa amerykańskiej pomocy była także przedmiotem rozmów L. Wałęsy z prezydentem Bushem, które odbyły się w życzliwej atmosferze. G. Bush zapewniał o nieustających zabiegach swojej administracji na rzecz pozyskania znaczących funduszy dla budowy w Polsce demokracji i gospodarki rynkowej, podkreślając, że przyjęcie odpowiednich uregulowań opóźniły kwestie niezwiązane z Europą Wschodnią³⁵.

³² Por. J.D. Rosner, *American Assistance to the Former Soviet States in 1993-1994*, w: J. Scott (ed.), *After the End...*, s. 228.

³³ Statement by Press Secretary Fitzwater on Economic Assistance for Poland and Hungary, 4 października 1989 r.; tekst tego komunikatu prasowego dostępny jest pod adresem George Bush Presidential Library and Museum: URL: http://bushlibrary.tamu.edu/research/public_papers.php?id=1008&year=1989&month=10

³⁴ G. Bush, Letter to the Speaker of the House of Representatives and the President of the Senate on Trade With Hungary, 18 września 1989 r.; tekst wystąpienia prezydenta dostępny jest pod adresem George Bush Presidential Library and Museum, URL: http://bushlibrary.tamu.edu/research/public_papers.php?id=930&year=1989&month=9

³⁵ Zob. G. Bush, Remarks on Presenting the Presidential Medal of Freedom to Lech Walesa and the Presidential Citizen's Medal to Lane Kirkland, 13 listopada 1989 r.; tekst wystąpienia prezydenta dostępny jest pod adresem George Bush Presidential Library and Museum: URL http://bushlibrary.tamu.edu/research/public_papers.php?id=1189&year=1989&month=11. Zob. „The New York Times”, M. Dowd, *Solidarity's Envoy; Bush Give Walesa Medal of Freedom*, November 14, 1989; artykuł dostępny jest pod adresem „The New York Times”: URL <http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=950DEDE1F3CF937A25752C1A96F948260>. Zob. „The New York Times”, N. Lewis, *Clamor in the East: Gratitude and a Request; In Talk to Congress, Walesa Urges a Marshall Plan to Revive Poland*, 16 listopada 1989; artykuł dostępny jest pod adresem „The New York Times”: URL <http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=950DE2DE123BF935A25752C1A96F948260&sec=&spn=&pagewanted=all>

Wizyta Wałęsy, przyjmowanego z wielkim uznaniem, przypadła w momencie zwiększonego zainteresowania Europą Wschodnią, kiedy świat obiegały informacje o upadku muru berlińskiego. Klimat tamtych dni i optymistyczne nastroje dotyczące przemian w bloku wschodnim sprzyjały przyspieszeniu prac nad ustawą *SEED*, która ostatecznie została przyjęta 17 listopada 1989 r. Na mocy tejże ustawy – podpisanej przez prezydenta Busha 28 listopada – Kongres przyznał ok. 430 mln dolarów pomocy dla Polski i Węgier na rok podatkowy 1990 oraz 240 mln dolarów gwarancji inwestycyjnych i kredytowych w ramach *Overseas Private Investment Corporation (OPIC)* oraz *Trade Credit Insurance Program (TcP)*. W latach podatkowych 1990-1992 wsparcie w ramach *SEED Act* miało wynieść ok. 720 mln dolarów³⁶. Zakres amerykańskiej pomocy dla Europy Wschodniej pozostał zatem daleki od oczekiwań „nowego planu Marshalla”.

Chociaż tytuł ustawy *SEED* odnosił się do wspierania demokracji, jej zapisy dotyczyły wielu dziedzin pomocy rozwojowej i humanitarnej niezwiązanych bezpośrednio z demokratyzacją – reform strukturalnych, rozwoju sektora prywatnego, handlu i inwestycji, spraw edukacji, kultury, nauki i ochrony środowiska³⁷. Jak głosiły zapisy tej ustawy, pierwszoplanowym celem amerykańskiej pomocy miało być przyczynienie się do rozwoju instytucji demokratycznych i pluralizmu politycznego, czyli ustanowienia w pełni demokratycznych i reprezentatywnych systemów politycznych opartych na wolnych i uczciwych wyborach, a także upowszechnianie podstawowych wolności i swobód indywidualnych, w tym wolności słowa i publikacji, jak również wspieranie procesu budowy fundamentów nowoczesnych demokracji – partii politycznych, niezależnego sądownictwa, apolitycznego wojska, sił bezpieczeństwa i policji. Drugim oficjalnym celem ustawy *SEED* była promocja rozwoju systemu gospodarczego opartego na wolnym rynku, obejmująca wspieranie prywatyzacji, ochrony prawa własności, swobód gospodarczych i ułatwień dla przedsiębiorczości prywatnej, liberalizację handlową oraz ułatwienia dla inwestycji i przepływu kapitału. Ustawa ta miała także przyczyniać się do rozmontowywania systemu kontroli płac i cen, wprowadzania polityki podatkowej sprzyjającej sektorowi prywatnemu, rozwoju bankowości i sektora finansowego oraz rozwoju rynku udziałów i akcji.

W sprawach pomocy strukturalnej ustawa *SEED* przewidywała pośrednią pomoc USA poprzez wsparcie na forum Banku Światowego i Międzynarodowego Funduszu Walutowego oraz wielostronne porozumienia dotyczące rządowych pożyczek na stabilizację waluty, redukcję hiperinflacji i opóźnienia spłaty długów Polski i Węgier. W odniesieniu do prośby Polski o bezpośrednią pomoc finansową ustawa stwierdzała, że prezydent USA we współpracy ze Wspólnotą Europejską miał podjąć starania, ażeby rozwinięte demokracje przemysłowe w ramach wielostronnych wysiłków udzieliły Polsce pomocy w wysokości 1 mld dolarów na program stabilizacji gospodarczej [Sekcja 102 (b)]. Na amerykańskie wsparcie dla stabilizacji Polskiej gospodarki w roku podatkowym 1990 przeznaczono 200 mln dolarów [Sekcja 102 (c) (2)]. Polska miała także m.in. uzyskać wsparcie w dziedzinie rolnictwa w wysokości co najmniej 125 mln dolarów na rok 1990 [Sekcja 103 (c)].

³⁶ Zob. United States General Accounting Office, *Eastern Europe. Status of U.S. Assistance Efforts. Report to the Chairmen, Committee on Foreign Relations, U.S. Senate, and Committee on Foreign Affairs, House of Representatives, GAO February 1991.*

³⁷ Zob. Support for East European Democracy Act (SEED Act) of 1989, (H.R. 3402), 101st Congress, 1st Session, 17 November 1989. Sekcje wg H. R. 3402. Pub. L. 101-179, Sec. 2, Nov. 28, 1989.

Na mocy ustawy o wspieraniu demokracji wschodnioeuropejskiej utworzono także fundusze zajmujące się rozwojem przedsiębiorczości w Polsce i na Węgrzech; budżet Polsko-Amerykańskiego Funduszu Przedsiębiorczości ustalono na 240 mln dol., a Węgiersko-Amerykańskiego Funduszu Przedsiębiorczości – na 60 mln dol. [Sekcja 201 (b).] Ustawa *SEED* mówiła również o objęciu Polski i Węgier Ogólnym Systemem Preferencji i przyznaniu tym krajom Klauzuli Najwyższego Uprzywilejowania na zasadach zgodnych z poprawką Jacksona-Vanika. Ustawa obejmowała także sprawy rozwoju współpracy naukowej i kulturalnej, rozszerzenia pomocy stypendialnej oraz zaangażowania instytucji amerykańskich w zakresie ochrony środowiska, ochrony zdrowia i reform rynku pracy w ww. państwach [Sekcja 202 (g)].

Zapisy *SEED Act* ustanawiały dodatkowe fundusze w wysokości 12 mln dolarów (do wykorzystania w okresie trzyletnim) przeznaczone wyłącznie na bezpośrednie wspieranie dla rozwoju instytucji demokratycznych w Polsce i na Węgrzech – w tym dla reform prawnych, legislacyjnych, wyborczych, rozwoju wolnych mediów i społeczeństwa obywatelskiego. Z funduszy tych korzystały w następnych latach m.in. amerykańskie i wschodnioeuropejskie organizacje pozarządowe, realizujące programy wspierania demokracji. Amerykański ustawodawca zastrzegł, że środki przewidziane w ramach *SEED Act* nie mogły być wykorzystywane na że środki przewidziane w ramach *SEED Act* nie mogły być wykorzystywane na korzyść komunistów lub innych sił nie wspierających procesów demokratyzacji.

Ustawa o wspieraniu demokracji wschodnioeuropejskiej stworzyła nowe ramy dla amerykańskiego zaangażowania w sprawy przemian w Polsce i na Węgrzech, łącząc sprawy wsparcia gospodarczego, pomocy humanitarnej i bezpośrednich oddziaływań na proces budowy demokracji. Przyjęte w listopadzie uregulowania stały się także podstawą dla działań realizowanych od 1992 r. na obszarze innych krajów Europy Wschodniej i byłego ZSRR. Chociaż do października 1992 r. zapisy *SEED Act* formalnie odnosiły się tylko do Polski i Węgier, amerykańskie instytucje rządowe korzystające z dodatkowych środków na podstawie tej ustawy (m.in. *USIA* i *NED*) obejmowały zasięgiem swoich programów także inne kraje Europy Wschodniej³⁸.

6 grudnia 1989 r. zastępca sekretarza stanu Lawrence Eagleburger mianowany został koordynatorem ds. wsparcia USA dla Europy Wschodniej³⁹. Jego zadaniem był nadzór nad implementacją amerykańskiej pomocy w dwóch podstawowych wymiarach – politycznym, związanym z transformacją demokratyczną i gospodarczym, zmierzającym do budowy gospodarek wolnorynkowych, a także kontynuowanie współpracy wielostronnej na rzecz wschodnioeuropejskich przemian. W działania na tym polu zostały zaangażowane także inne departamenty. Na początku grudnia 1989 r. w Polsce gościła amerykańska delegacja ds. gospodarczych z sekretarzem rolnictwa Claytonem Yeutterem na czele, w której uczestniczyła również sekretarz pracy Elizabeth Dole oraz inni członkowie administracji odpowiedzialni za sprawy handlu i polityki społeczno-ekonomicznej, a także przedstawiciele amerykańskiego sektora prywatnego. Podczas grudniowej wizyty Clayton Yeutter omawiał z wicepremierem L. Balcerowiczem sprawy polskich

³⁸ Zob. United States General Accounting Office, *Eastern Europe. Status of U.S. Assistance Efforts, Report to the Chairmen, Committee on Foreign Relations, U.S. Senate, and Committee on Foreign Affairs, House of Representatives, GAO February 1991, s. 37-38.*

³⁹ Statement by Press Secretary Fitzwater on the Appointment of the Coordinator and Deputy Coordinators of United States Assistance for Eastern Europe, 6 grudnia 1989 r.; tekst komunikatu prasowego dostępny jest pod adresem George Bush Presidential Library and Museum: URL http://bushlibrary.tamu.edu/research/public_papers.php?id=1302&year=1989&month=12

reform gospodarczych i metody amerykańskiego wsparcia dla przyjętego modelu transformacji⁴⁰.

Znaczącą rolę w przemianach Europy Wschodniej odgrywały również inicjatywy międzynarodowe wspierane przez USA. W lipcu 1989 r. podczas spotkania grupy G7 w Paryżu podjęta została decyzja o wsparciu reform w Polsce i na Węgrzech; w efekcie tego spotkania nastąpiły konsultacje 24 państw wysoko rozwiniętych z udziałem USA, krajów wspólnot Europejskich, Japonii, Kanady i innych krajów OECD, które następnie jako Grupa 24 udzielały Polsce i Węgrom pomocy gospodarczej⁴¹. 24 listopada 1989 Grupa 24, w której główną rolę odgrywały państwa Wspólnot Europejskich, podjęła decyzję o akcji *Phare*, w ramach której kraje zachodnie oraz międzynarodowe instytucje finansowe starały się ułatwić kontynuację reform w obu krajach postkomunistycznych⁴².

Przed szczytem w Paryżu zachodni przywódcy konsultowali się także w kwestii ewentualnego wsparcia międzynarodowego dla reform w ZSRR. Gorbaczow zwracał się do F. Mitterranda o możliwość uczestnictwa w spotkaniach na forum G7, dążąc do uzyskania wsparcia międzynarodowych instytucji finansowych. Waszyngton nie popierał jednak udziału ZSRR w spotkaniach G7, starając się uzależnić sprawę ewentualnej pomocy międzynarodowej dla Moskwy od dalszego postępu reform politycznych i gospodarczych oraz współpracy z USA w dziedzinie redukcji zbrojeń⁴³.

Wsparcie reform dla byłych krajów bloku wschodniego było także przedmiotem uzgodnień szczytu G7 w Houston (9-11 lipca 1990)⁴⁴. Od maja 1990 r. programy Grupy 24 zostały rozszerzone o Czechosłowację, NRD, Jugosławię i Bułgarię; kryteria przyznawania pomocy obejmowały również reformy polityczne - dlatego z grona beneficjentów wyłączona została Rumunia, gdzie pod rządami Iona Iliescu utrzymywał się autorytarny styl rządów⁴⁵. „New York Times” szacował, że do lipca 1990 r. ogólna

⁴⁰ Zob. „Time”, G. Bolte, *Making Deals in Poland*, 18 grudnia 1989 r.; artykuł dostępny jest pod adresem „Time”: URL <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,959376,00.html>. Zob. Statement by Press Secretary Fitzwater on the Presidential Economic Delegation to Poland, 15 listopada 1989 r.; tekst komunikatu prasowego dostępny jest pod adresem George Bush Presidential Library and Museum: URL http://bushlibrary.tamu.edu/research/public_papers.php?id=1200&year=1989&month=11

⁴¹ Declaration of East-West Relations, July 15, 1989, G7 Summit: Paris, July 14-16, 1989; tekst dokumentu dostępny jest pod adresem G8 Information Centre na Uniwersytecie Toronto: URL <http://www.g8.utoronto.ca/summit/1989paris/east.html>. Por. G. Bush, B. Scowcroft, *op. cit.*, s. 137-140.

⁴² Zob. J. Kukułka, *op. cit.*, s. 395-396; zob. Statement by Press Secretary Fitzwater on Western Economic Support for Reform in Poland and Hungary; tekst komunikatu prasowego dostępny jest pod adresem George Bush Presidential Library and Museum: URL http://bushlibrary.tamu.edu/research/public_papers.php?id=1267&year=1989&month=11

⁴³ Zob. G. Bush, B. Scowcroft, *op. cit.*, s. 137-140.

⁴⁴ Statement by Press Secretary Fitzwater on President Bush's Meeting with President Francois Mitterrand of France Prior to the Houston Economic Summit; 9 lipca 1990; tekst komunikatu prasowego dostępny jest pod adresem George Bush Presidential Library and Museum: URL http://bushlibrary.tamu.edu/research/public_papers.php?id=2060&year=1990&month=7. Zob. także Houston Economic Summit Political Declaration: Securing Democracy, 10 lipca 1990; tekst deklaracji dostępny jest pod adresem George Bush Presidential Library and Museum: URL http://bushlibrary.tamu.edu/research/public_papers.php?id=2063&year=1990&month=7. Por. J. Kukułka, *op. cit.*, s. 381.

⁴⁵ Zob. J. Kukułka, *op. cit.*, s. 395-396; zob. Statement by Press Secretary Fitzwater on Western Economic Support for Reform in Poland and Hungary, 28 listopada 1989; tekst komunikatu prasowego dostępny jest pod adresem George Bush Presidential Library and Museum: URL http://bushlibrary.tamu.edu/research/public_papers.php?id=1267&year=1989&month=11

pomoc dla Polski i Węgier od Grupy 24 sięgała 14 mld dolarów – uwzględniając redukcję długów – przy czym udział USA w tym wsparciu miał sięgać 938 mln dolarów. Oceniano wówczas, że decyzja Grupy 24 o rozszerzeniu pomocy tylko dla wybranych krajów Europy Wschodniej miała odpowiadać przyjętej przez administrację Busha polityce „demokratycznego różnicowania”, polegającej na uzależnianiu spraw pomocy dla Europy Wschodniej od postępów reform i poszanowania praw człowieka⁴⁶.

USA WOBEC BUDOWY NOWEGO ŁADU EUROPEJSKIEGO

Koniec konfrontacji Wschód-Zachód oraz stopniowy demontaż bloku wschodniego, któremu towarzyszyła zmiana charakteru relacji USA z ZSRR i krajami Europy Wschodniej, stwarzały nowe podstawy dla polityki wspierania demokracji dawnych krajów komunistycznych. Bardzo istotne znaczenie dla likwidacji radzieckiej strefy wpływów i spraw przemian wschodnioeuropejskich przypisuje się spotkaniu prezydenta Busha z M. Gorbaczowem na Malcie 2-3 grudnia 1989 r.⁴⁷ Podczas rozmów, w których po stronie amerykańskiej wzięli udział także m.in. J. Baker, B. Scowcroft i R. Blackwill z NSC, a po stronie radzieckiej szef MSZ E. Szewardnadze, A. Jakowlew z Komitetu Centralnego oraz doradcy Gorbaczowa A. Czerniajew i A. Dobrynin, poruszono sprawy przemian w Europie Wschodniej i Ameryce Środkowej, kwestie rozbrojeniowe, zagadnienia współpracy gospodarczej oraz problem zjednoczenia Niemiec⁴⁸. Na Malcie prezydent Bush deklarował poparcie dla *perestrojki* i podkreślał, że USA oczekują kontynuowania przemian demokratycznych w Europie Wschodniej, a Gorbaczow pośrednio zaakceptował zachodzące zmiany w Europie, uznawał potrzebę amerykańskiej obecności wojskowej w Europie i deklarował poszanowanie ogólnych zasad współpracy międzynarodowej; część obserwatorów uznało to spotkanie za ostateczny koniec zimnej wojny⁴⁹. 3 grudnia 1989 r. Gorbaczow, odpowiadając na pytania dziennikarzy o swój stosunek do zmian w Europie Wschodniej i doktrynę Bieżniewa stwierdził, że każdy naród powinien niezależnie określać swoją przyszłość i wyraził się przychylnie na temat procesów demokracji w krajach regionu⁵⁰. Szczyt amerykańsko-radziecki w Waszyngtonie i Camp David 30 maja – 3 czerwca 1990 r. świadczył o zamknięciu pewnej epoki w stosunkach Moskwy i Waszyngtonu. Podczas spotkania Gorbaczow deklarował, że proces budowy

⁴⁶ Zob. „The New York Times”, T. Friedman, *24-Nation Group Expands Aid Plan in Eastern Europe*, July 5, 1990; artykuł dostępny jest pod adresem „The New York Times”: URL <http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9C0CE3DA113BF936A35754C0A966958260&fta=y>

⁴⁷ J.L. Gaddis, *Zimna wojna...*, s. 288-290.

⁴⁸ Statements by Press Secretary Fitzwater on the President's Meetings with Soviet Chairman Mikhail Gorbachev in Malta, 2 grudnia 1989, tekst komunikatu prasowego dostępny jest pod adresem George Bush Presidential Library and Museum: URL http://bushlibrary.tamu.edu/research/public_papers.php?id=1286&year=1989&month=12

⁴⁹ Por. J.L. Gaddis, *Strategie...*, s. 509 oraz J.L. Gaddis, *Zimna wojna...*, s. 289-290. Por. także J. Kukułka, *op. cit.*, s. 380-381.

⁵⁰ G.H.W. Bush, Remarks of the President and Soviet Chairman Gorbachev and a Question-and-Answer Session with Reporters in Malta, 3 grudnia 1989; tekst wystąpienia prezydenta dostępny jest pod adresem George Bush Presidential Library and Museum: URL http://bushlibrary.tamu.edu/research/public_papers.php?id=1291&year=1989&month=12

systemu demokratycznego w ZSRR powiedzie się, a Bush mówił o poparciu USA dla pierestrojki i chwalił dotychczasowe reformy Gorbaczowa⁵¹. Koniec konfrontacji wojskowej i politycznej miały potwierdzać porozumienia dotyczące kontroli i ograniczenia arsenałów broni masowego rażenia, redukcji konwencjonalnych sił zbrojnych w Europie oraz rozwoju kontaktów gospodarczych; uzgodniono, że do końca roku będzie podpisany układ START⁵². Zawarta została wieloletnia umowa zbożowa, o którą zabiegał Gorbaczow; sprawa ważnej dla ZSRR klauzuli najwyższego uprzywilejowania w kontaktach handlowych z USA została uzależniona od przyjęcia ustawy emigracyjnej, nad którą pracowała wówczas Rada Najwyższa Związku⁵³.

Podczas szczytu poruszone zostały trudne problemy sporne – przyszłości Niemiec i krajów bałtyckich, w których prezydent Bush konsekwentnie podtrzymywał amerykańskie stanowisko, odwołując się do prawa narodów do samostanowienia; silną amerykańską kartą przetargową w tych negocjacjach pozostawała sprawa umów handlowych i wsparcia międzynarodowych instytucji gospodarczych dla ZSRR⁵⁴. Po rozmowach Bush przyznał, że wystąpiły napięcia w rozmowach dotyczących krajów bałtyckich, co miało wpływ na negocjacje na temat stosunków handlowych i powtarzał, że USA nie uznają inkorporacji krajów bałtyckich, które mają prawo do samostanowienia. Gorbaczow przekonywał, że prawa republik są rozszerzane i rozwiązaniem może być federacja. Nie osiągnięto wówczas porozumienia w sprawie Niemiec – Gorbaczow nadal nie zgadzał się na rozszerzenie *NATO* o obszar NRD⁵⁵.

Problem modelu zjednoczenia Niemiec, który znalazł ostatecznie rozwiązanie w ramach zainicjowanej przez Bakera formuły rozmów 2+4, odgrywał szczególną rolę w założeniach Waszyngtonu, dotyczących budowy nowego ładu europejskiego. Celem administracji Busha było doprowadzenie do takiego modelu zjednoczenia, który gwarantowałby pozostanie Niemiec w strukturach *NATO* i zachowanie dotychczasowej roli RFN jako kluczowego sojusznika USA. Sprawa zjednoczenia Niemiec stanowiła istotny czynnik w szerszej polityce amerykańskiej nakierowanej na zastąpienie

⁵¹ G. Bush, Toasts at the State Dinner for President Mikhail Gorbachev of the Soviet Union, 31 maja 1990. Zob. tekst tego wystąpienia pod adresem George Bush Presidential Library and Museum: URL http://bushlibrary.tamu.edu/research/public_papers.php?id=1934&year=1990&month=5

⁵² G. Bush, Remarks on Signing Soviet-United States Bilateral Agreements, 1 czerwca 1990; tekst wystąpienia prezydenta pod adresem George Bush Presidential Library and Museum: URL http://bushlibrary.tamu.edu/research/public_papers.php?id=1936&year=1990&month=6. Zob. także Soviet-United States Joint Statement on the Treaty on Strategic Offensive Arms, 1 czerwca 1990; tekst wspólnego oświadczenia amerykańsko-radzieckiego pod adresem George Bush Presidential Library and Museum: URL http://bushlibrary.tamu.edu/research/public_papers.php?id=1937&year=1990&month=6

⁵³ Excerpts of White House Fact Sheets on Soviet-United States Bilateral Agreements, 1 czerwca 1990; tekst wystąpienia prezydenta pod adresem George Bush Presidential Library and Museum: URL http://bushlibrary.tamu.edu/research/public_papers.php?id=1941&year=1990&month=6

⁵⁴ G. Bush, Remarks and an Exchange with Reporters on the Soviet-United States Summit, 31 maja 1990; tekst wystąpienia prezydenta pod adresem George Bush Presidential Library and Museum: URL http://bushlibrary.tamu.edu/research/public_papers.php?id=1932&year=1990&month=5

⁵⁵ News Conference of President Bush and President Mikhail Gorbachev of the Soviet Union, 3 czerwca 1990; zapis z konferencji prasowej pod adresem George Bush Presidential Library and Museum: URL http://bushlibrary.tamu.edu/research/public_papers.php?id=1946&year=1990&month=6. Zob. Excerpts of White House Fact Sheets on Soviet-United States Scientific and Commercial Agreements, 31 maja 1990; tekst dokumentu pod adresem George Bush Presidential Library and Museum: URL http://bushlibrary.tamu.edu/research/public_papers.php?id=1933&year=1990&month=5. Zob. także J. Kiwerska, *Gra o Europę...*, s. 74-75. Por. J. Kukułka, *op. cit.*, s. 381.

porządku jałtańskiego ładem opartym na zachodnich instytucjach międzynarodowych – a zwłaszcza *NATO*, które miały zagwarantować stabilność i nieodwracalność procesu przemian w Europie Wschodniej. Administracja amerykańska uważała sprawę utrzymania statusu Niemiec jako pełnego członka *NATO* za wykraczającą poza kwestie obronne – ze względu na polityczną rolę Sojuszu, a także ze względu na sytuację w Europie Wschodniej, w której trwały niezakończone procesy transformacji; rozpad dotychczasowych struktur bezpieczeństwa opartych na Układzie Warszawskim powodował również obawy Waszyngtonu przed destabilizacją, która stworzyłaby zagrożenie dla Zachodu⁵⁶.

Jesienią 1989 r. Waszyngton deklarował ostrożne poparcie dla zjednoczenia Niemiec; Biały Dom zabiegał jednocześnie o zachowanie dotychczasowej roli *NATO* w Europie i monitorował przebieg rozmów Bonn z Moskwą. 18 września 1989 r. odpowiadając na pytania dziennikarzy prezydent Bush oświadczył, że sprawa zjednoczenia Niemiec powinna zależeć od samych Niemców, a – jeżeli zostałyby właściwie zaplanowana – to nie powinna budzić obaw i nie narusza zachodnich interesów⁵⁷. Sprawy przyszłości Niemiec w *NATO* były poruszone m.in. w rozmowie G. Busha z kanclerzem Kohlem 23 października 1989 r., podczas której niemiecki przywódca deklarował, że nie dopuści do osłabienia *NATO*, a G. Bush podkreślał, że bez *NATO* zmiany w Europie Wschodniej nie byłyby możliwe i nie wyobraża sobie scenariusza neutralizacji Niemiec⁵⁸. Po spotkaniu na Malcie Gorbaczow wymijająco odpowiedział na pytania dotyczące zjednoczenia Niemiec, zaznaczając, że oba kraje niemieckie są suwerenne i nie należy przyspieszać sztucznie zachodzących procesów⁵⁹.

Dyplomacja amerykańska zajęła w sprawie zjednoczenia Niemiec zdecydowaną postawę, wspierając 10-punktowy plan przedstawiony przez H. Kohla 28 listopada 1989 r.; celem polityki Waszyngtonu na tym odcinku było przede wszystkim utrzymanie zobowiązań RFN wobec *NATO*, a tym samym umocnienie wojskowej obecności USA w Europie⁶⁰. Mając to na uwadze, administracja Busha starała się stopniowo przewyżczać opór ZSRR przed zachodnim modelem zjednoczenia. Pomimo zakończonych powodzeniem zabiegów H. Kohla o zgodę radzieckiego przywódcy na zjednoczenie obu państw niemieckich problemem pozostawało członkostwo zjednoczonych Niemiec w *NATO*, któremu Gorbaczow się opierał. W rozmowie telefonicznej z kanclerzem Kohlem 13 lutego 1990 r. G. Bush zaznaczył, że w sprawie członkostwa Niemiec w *NATO* ustępstwa wobec ZSRR nie są możliwe; Kohl ponowił zapewnie-

⁵⁶ Statement of Deputy Assistant Secretary of State James Dobbins before Helsinki Commission, 3 kwietnia 1990, za: Hearing before the Commission on Security and Cooperation in Europe, "German Unification and the CSCE Process", April 3, 1990, 101st Congress, 2nd Session, U.S. GPO, Washington D.C., 1990. Zob. G. Bush, B. Scowcroft, *op. cit.*, s. 239-283.

⁵⁷ The President's News Conference in Helena, Montana, 18 września 1989 r.; zapis z konferencji prasowej pod adresem George Bush Presidential Library and Museum: URL http://bushlibrary.tamu.edu/research/public_papers.php?id=929&year=1989&month=9

⁵⁸ Memorandum of telephone conversation, Telephone Call from Chancellor Helmut Kohl of the Federal Republic of Germany, 23 października 1989; kopia zapisu rozmowy telefonicznej dostępna jest pod adresem George Bush Presidential Library and Museum: URL <http://bushlibrary.tamu.edu/research/pdfs/telcon6-23-89.pdf>

⁵⁹ Remarks of the President and Soviet Chairman Gorbachev and a Question-and-Answer Session with Reporters in Malta, 3 grudnia 1989; tekst wystąpienia prezydenta pod adresem George Bush Presidential Library and Museum: URL http://bushlibrary.tamu.edu/research/public_papers.php?id=1291&year=1989&month=12

⁶⁰ J. Kiwerska, *Gra o Europę...*, s. 74-75.

nia, że wyklucza neutralizację Niemiec⁶¹. W Bonn zdania na temat charakteru członkostwa Niemiec w *NATO* po zjednoczeniu pozostawały jednak mocno podzielone; z tego względu – o ile w kwestii samego zjednoczenia decydującą rolę odgrywała polityka kanclerza Kohla, stanowisko Busha charakteryzowało przypisanie szczególnej wagi do podtrzymania więzi w ramach Sojuszu Północnoatlantyckiego⁶². Sprawa przyszłości Niemiec została ostatecznie wyjaśniona w ramach serii spotkań w formule 2+4, które były prowadzone pomiędzy 4 maja a 12 września 1990 r., przy czym Stany Zjednoczone starały się wspierać koncepcję zjednoczenia realizowaną przez Bonn. Po lipcowym spotkaniu Kohla z Gorbaczowem w Stawropolu ostatnia runda rokowań 2+4 w Moskwie mogła zakończyć się przyjęciem modelu zjednoczenia Niemiec, przy którym obstawały Stany Zjednoczone; Niemcy pozostały w *NATO*, a wojska radzieckie miały być wycofane z NRD. 3 października 1990 r. nastąpiło formalne zjednoczenie Niemiec, a 22 stycznia 1991 r. rozpoczęła się ewakuacja wojsk radzieckich z NRD⁶³.

Wcześniej nastąpiły kolejne odsłony demontażu komunistycznych aparatów władzy w Europie Wschodniej. W grudniu 1989 r. obalony został N. Ceausescu, a Vaclav Havel wybrany został prezydentem Czechosłowacji. W 1990 r. proces demontażu komunistycznych dyktatur w regionie był kontynuowany za sprawą wyborów, w których sukces odnosiły siły opozycyjne. W marcu i kwietniu 1990 r. opozycja zwyciężyła w wyborach na Węgrzech, w czerwcu Forum Obywatelskie wygrało wybory w Czechosłowacji, a w grudniu Lech Wałęsa został prezydentem RP⁶⁴.

ROLA KBWE I NATO W PROCESIE ZJEDNOCZENIA EUROPY Z PERSPEKTYWY WASZYNGTONU

Oprócz samodzielnych inicjatyw dotyczących przemian w Europie Wschodniej USA udzielały poparcia działaniom wielostronnym. Kolejne etapy rozpadu radzieckiej strefy wpływów i dotychczasowych struktur bezpieczeństwa w Europie Wschodniej skłaniały Waszyngton do poparcia kroków zmierzających do wkomponowania tego regionu w ramy tworzone przez instytucje euroatlantyckie, zgodnie z logiką zastępowania porządku jałtańskiego przez system międzynarodowy tworzony przez mocarstwa zachodnie. Jak zapowiadał prezydent Bush w maju 1990 r., Stany Zjednoczone – za pośrednictwem szefa delegacji Stanów Zjednoczonych na forum KBWE Maxa Kampelmana – miały zabiegać o rozszerzenie mandatu KBWE w zakresie spraw związanych z demokratyzacją i prawami człowieka; jak ogłosił amerykański przywódca w wystąpieniu z 12 maja, prace w ramach KBWE powinny służyć wprowadzeniu nowych demokracji wschodnioeuropejskich do wspólnoty międzynarodowej tworzonej przez państwa zachodnie⁶⁵. Niemniej w obrębie administracji utrzymywały się opinie, że instytucje KBWE były zbyt słabe

⁶¹ Memorandum of telephone conversation, Telephone Call from Chancellor Helmut Kohl of the Federal Republic of Germany, 13 lutego 1990.

⁶² Zob. G. Bush, B. Scowcroft, *op. cit.*, s. 271-273; zob. J. Kiwerska, *Gra o Europę...*, s. 75.

⁶³ J. Kukułka, *op. cit.* 387-388; A. Patek, J. Rydel, J.J. Węc (red.), *Najnowsza historia świata...* s. 919-921; K. Michałek, *Amerykańskie stulecie...*, s. 674-675.

⁶⁴ A. Patek, J. Rydel, J.J. Węc (red.), *Najnowsza historia świata...*, s. 918-920; J. Kukułka, *op. cit.*, s. 389.

⁶⁵ G. Bush, Remarks at the University of South Carolina Commencement Ceremony in Columbia; tekst wystąpienia prezydenta pod adresem George Bush Presidential Library and Museum: URL http://bushlibrary.tamu.edu/research/public_papers.php?id=1874&year=1990&month=5

i zbyt podatne na paraliż, by wspierać proces demokratycznej transformacji krajów postkomunistycznych⁶⁶.

Spotkanie w Kopenhadze na temat ludzkiego wymiaru KBWE (od 5 do 29 czerwca 1990 r.) zakończyło się przyjęciem przez 35 krajów europejskich oraz USA i Kanady dokumentu podkreślającego przywiązanie wszystkich sygnatariuszy do zasad demokracji, państwa prawa i praw człowieka⁶⁷. W efekcie spotkania KBWE w Paryżu w dniach 19-21 listopada 1990 r. przyjęta została ważna dla wspierania demokratyzacji Paryska Karta Nowej Europy, której zapisy potwierdzały *consensus* krajów europejskich w sprawie uznania demokratycznej formy rządów za jedyną dopuszczalną. W aneksie do Karty sygnatariusze zobowiązali się m.in. przestrzegać reguł demokracji, organizować regularnie wolne wybory, respektować zasady powszechnego prawa wyborczego, chronić prawa człowieka i swobody jednostki oraz wolność mediów, a także zgodzili się na obecność zagranicznych obserwatorów wyborczych⁶⁸. Podczas spotkania paryskiego osiągnięto także porozumienie w kwestii instytucjonalizacji procesu KBWE, powołując nowe organy – Radę, Komitet, Sekretariat, Centrum Przeciwdziałania Konfliktom oraz Biuro Wolnych Wyborów, wykonujące zadania dotyczące obserwacji wyborów i szerzenia wiedzy o funkcjonowaniu instytucji państwa demokratycznego⁶⁹.

Założenia europejskiej polityki Waszyngtonu znajdowały odbicie w zmieniającej się doktrynie NATO. Deklaracja przyjęta w wyniku ustaleń londyńskiego spotkania Rady Północnoatlantyckiej 6 lipca 1990 r. mówiła o nowych ramach współpracy z przechodzącymi okres transformacji krajami Europy Wschodniej i ZSRR oraz o rozszerzeniu politycznego komponentu Sojuszu w odpowiedzi na nowe wyzwania i kres konfrontacji zimnowojennej. Deklaracja podkreślała, że członkowie NATO nie uważają już krajów Układu Warszawskiego za przeciwników i zapraszała ZSRR oraz Polskę, Czeską i Słowacką Republikę Federacyjną, Bułgarię, Węgry i Rumunię do nawiązania stałych kontaktów dyplomatycznych z Sojuszem⁷⁰. Po spotkaniu londyńskim prezydent Bush, odpowiadając na pytanie, czy kraje Europy Wschodniej mogłyby znaleźć się w NATO, stwierdził, że zostało wystosowane otwarte zaproszenie i – choć na razie byłoby to przedwczesne – nie można wykluczyć takiego scenariusza⁷¹.

7 czerwca 1991 r. podczas spotkania Rady Północnoatlantyckiej w Kopenhadze, przyjęto deklarację dotyczącą partnerstwa Sojusz z państwami Europy Środkowej i Wschodniej⁷². Wskazano, że proces zbliżenia tych krajów do instytucji zachodnich będzie postępował w ramach stworzonych przez ustalenia KBWE i w odniesieniu do

⁶⁶ J. Kiwerska, *Gra o Europę...*, s. 163.

⁶⁷ Document of the Copenhagen meeting of the Conference on the human dimension of the CSCE; tekst dokumentu dostępny jest pod adresem OBWE: URL http://www.osce.org/documents/odihr/1990/06/13992_en.pdf. Por. E. Cziomer, L. Zyblikiewicz, *op. cit.* s. 324.

⁶⁸ Zob. Paryska Karta Nowej Europy, 21 listopada 1990; tekst dokumentu dostępny jest pod adresem OBWE: URL http://www.osce.org/documents/mcs/1990/11/4045_en.pdf. Por. J. Kukułka, *op. cit.*, s. 383.

⁶⁹ Paryska Karta Nowej Europy, 21 listopada 1990.

⁷⁰ Declaration on a transformed North Atlantic Alliance issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council („The London Declaration”); tekst deklaracji dostępny jest pod adresem NATO: URL <http://www.nato.int/docu/basicxt/b900706a.htm>

⁷¹ The President's News Conference Following the North Atlantic Treaty Organization Summit in London, United Kingdom, 6 lipca 1990; zapis konferencji prasowej G.H.W. Busha dostępny jest pod adresem Bush Library http://bushlibrary.tamu.edu/research/public_papers.php?id=2056&year=1990&month=7

⁷² Partnership with the Countries of Central and Eastern Europe (Statement issued by the North Atlantic Council Meeting in Ministerial Session, 7 czerwca 1991; tekst oświadczenia dostępny jest pod adresem NATO: URL <http://www.nato.int/docu/basic.htm>

postępów w dziedzinie demokratyzacji w Europie Wschodniej (pkt. 4). W deklaracji kopenhaskiej podkreślono także, że członkowie *NATO* będą usilnie wspierać reformy podjęte w krajach Europy Środkowej i Wschodniej, tzn. budowę demokratycznego systemu rządów opartego na praworządności i poszanowaniu praw człowieka oraz gospodarek rynkowych (pkt. 6). Rola *NATO* w zakresie wspierania obranego przez kraje wschodnioeuropejskie kierunku przemian miała polegać na rozwoju współpracy w dziedzinie wojskowej i politycznej, obejmującej programy eksperckie, działania informacyjne oraz kontakty na szczeblu parlamentarnym (pkt. 9)⁷³.

Proces rozszerzający zakres oddziaływania *NATO* na obszar Europy Wschodniej nabierał szczególnego znaczenia wobec konfliktu jugosłowiańskiego. 25 czerwca 1991 r. Chorwacja i Słowenia ogłosiły niepodległość, a dwa dni później nastąpiła interwencja wojsk jugosłowiańskich, w wyniku której doszło do eskalacji działań wojennych⁷⁴. Niemal równoległe z eskalacją konfliktu na Bałkanach postępował demontaż struktur międzynarodowych utworzonych pod auspicjami ZSRR – 28 czerwca 1991 r. zostało rozwiązane RWPG, a 1 lipca 1991 r. – Układ Warszawski⁷⁵.

Waszyngton i jego sojusznicy z Europy Zachodniej nie od razu byli w stanie dojść do porozumienia w sprawie miejsca krajów wschodnioeuropejskich w strukturach euroatlantycznych. Deklaracja rzymska, przyjęta 8 listopada 1991 r. podczas spotkania Rady Północnoatlantycznej z udziałem głów państw i rządów przedstawiła ogólną wizję architektury bezpieczeństwa łączącej Europę i Amerykę Północną, którą miały tworzyć *NATO*, KBWE, Wspólnota Europejskie, UZE i Rada Europy oraz ugrupowania regionalne⁷⁶. Zgodnie z oficjalnymi założeniami w zmienionych realiach *NATO* powinno odpowiadać przede wszystkim na zagrożenia regionalne, uwzględniając aspekty polityczne związane z przemianami w Europie Wschodniej. W deklaracji rzymskiej podkreślono, że kraje Sojuszu popierają i oferują praktyczną pomoc krajom Europy Wschodniej w okresie transformacji, ponieważ dotyka ona interesów Zachodu w dziedzinie bezpieczeństwa (pkt. 9). W dokumencie tym stwierdzono również, iż *NATO* może stworzyć bezpieczne ramy dla ewolucji krajów Europy Środkowej ułatwiając im spełnienie zobowiązań podjętych w ramach KBWE i nadanie demokratycznym przemianom nieodwracalnego charakteru; w tym kontekście podkreślona została zależność pomiędzy postępem demokratyzacji w tym regionie a perspektywą rozbudowy więzi z *NATO* (pkt. 10). Deklaracja rzymska przewidywała także dalszy rozwój kontaktów instytucjonalnych pomiędzy *NATO* a krajami dawnego Układu Warszawskiego na szczeblu ministerialnym, dyplomatycznym i wojskowym (pkt. 11). W wyniku ustaleń szczytu w Rzymie została ustanowiona Północnoatlantycka Rada Współpracy (*North Atlantic Cooperation Council*) – forum konsultacyjne obejmujące członków Sojuszu i dziewięć krajów Europy Środkowej i Wschodniej, które w 1992 r. zostało poszerzone o członków Wspólnoty Niepodległych Państw⁷⁷.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ A. Patek, J. Rydel, J.J. Węc (red.), *Najnowsza historia świata...*, s. 921.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ Declaration on Peace and Cooperation issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council (including decisions leading to the creation of the North Atlantic Cooperation Council (NACC) ("The Rome Declaration"), 8 listopada 1991; tekst oświadczenia dostępny jest pod adresem NATO: URL <http://www.nato.int/docu/basicxt/b911108b.htm>

⁷⁷ *NATO Handbook*, The North Atlantic Cooperation Council; informacja dotycząca Północnoatlantycznej Rady Współpracy dostępna jest pod adresem NATO: URL <http://www.nato.int/docu/handbook/2001/hb020201.htm>

Znaczenie stopniowego otwierania się *NATO* dla ewolucji politycznej państw Europy Środkowo-Wschodniej stało się szybko widoczne - współpraca w ramach tworzonych przez Sojusz nie tylko odegrała istotną rolę w sferze bezpieczeństwa, ale także ułatwiła podtrzymanie orientacji prozachodniej i proeuropejskiej w krajach tego regionu⁷⁸. Działania administracji G.H.W. Busha w zakresie rozszerzenia Sojuszu były jednak zbyt ostrożne, by ostatecznie przesądzić o kierunku ewolucji *NATO*, a tym samym zapewnić stabilną strukturę bezpieczeństwa dla Europy Środkowej i Wschodniej⁷⁹.

PODSUMOWANIE

Po wydarzeniach 1989 r. polityka Waszyngtonu zmierzała do przekazania krajom dawnego bloku wschodniego wyraźnego komunikatu, że postępy w sferze przemian ustrojowych są warunkiem uzyskania wsparcia gospodarczego i zbliżenia z Zachodem. Nowy kierunek polityki USA wobec Europy Wschodniej stanowił modyfikację polityki różnicowania, polegającą na przyznawaniu preferencji krajom wykazującym największe postępy w sferze demokratyzacji i w budowie gospodarki rynkowej; po 1989 r. Waszyngton stosował te same instrumenty, jakie były wykorzystywane dla „nagradzania” państw wykazujących w okresie zimnej wojny największą niezależność od ZSRR – udogodnienia w stosunkach gospodarczych i handlowych, pomoc zagraniczną, ułatwienia w dostępie do amerykańskiego kapitału. Warto zaznaczyć, że administracja Busha usiłowała odpowiedzieć na postępy wschodnioeuropejskich przemian nie doprowadzając do nadmiernego zwiększenia amerykańskiego deficytu budżetowego; metodą realizacji tej niełatwej polityki pozostały przede wszystkim działania na forum międzynarodowych instytucji gospodarczych, inicjatywy służące rozwojowi kontaktów biznesowych pomiędzy USA a krajami dawnego bloku wschodniego oraz projekty wykorzystujące potencjał amerykańskich organizacji pozarządowych.

GRZEGORZ NY CZ

Kraków

ABSTRACT

The administration of George Bush Senior strove to influence the democratic changes in the countries of the disintegrating Eastern bloc in accordance with its own interests connected with building a new system of security created by Washington, based on Euroatlantic structures and the conception of political-economic transformation of the Soviet Union and its satellites. Propagation of democracy, a political conception initiated by Ronald Reagan, employed propaganda, economic and political instruments as well as means within the scope of foreign aid in order to support anti-communist opposition and interfere in processes of system reforms in the Eastern bloc. In the discussed period, a gradual evolution of American policy can be observed, consisting in a separation of policy toward the Soviet Union from relations with its hitherto satellites. This policy of "democratic differentiation" favored countries with the fastest rate of liberal transformations. Its instrument was foreign aid, provided among others on the basis of the Support for Eastern European Democracy Act (SEED) by agendas of the American administration – Department of State, U.S. Agency for International Development (USAID), National Fund for Democracy (NED) and non-government organizations.

⁷⁸ Por. J. Ćwiek-Karpowicz, P.M. Kaczyński, *Assisting Negotiated Transition to Democracy. Lessons from Poland, 1980-1999*, Warszawa 2006; s. 45-46. E. Cziomer, L. Zyblikiewicz, *op. cit.*, s. 273-285.

⁷⁹ J. Kiwerska, *Gra o Europę...*, s. 163.